

ORIENTACIÓN SOBRE OS CONTIDOS DE HISTORIA DE ESPAÑA NA PREPARACIÓN DAS PROBAS DE ACCESO Á UNIVERSIDADE

1

O impacto da Revolución Francesa. A Guerra da Independencia e a Constitución de 1812.

O **impacto da Revolución Francesa** debe ser esencialmente relacionado co medo e reacción que xera, causando un freo ás ideas reformistas e o peche de fronteiras a calquera idea proveniente do exterior.

A **Guerra da Independencia** contemplárase a partir das facilidades que atopan as tropas francesas na ocupación do territorio. A Guerra debe ser entendida non só como unha loita contra o invasor e dende posturas diferentes, senón tamén na súa vertente revolucionaria, como primeiro intento de construír unha España liberal.

As **Cortes de Cádiz** son o mellor exemplo dese intento. Deben ser mencionadas as tendencias políticas nelas representadas, e destacarase o esencial do seu labor lexislativo, estudando os principais decretos (señoríos, morgado, Inquisición); a **Constitución de 1812** debe ser ben estudada nos seus puntos fundamentais (soberanía nacional, sufraxio, división de poderes) e comprendida como a primeira gran referencia do constitucionalismo español.

A revolución liberal e as reaccións absolutistas no primeiro terzo do século XIX.

Convén distinguir claramente as etapas do reinado de Fernando VII co fin de que os alumnos/as poidan percibir o período 1814-1833, como a crise permanente e definitiva do Antigo Réxime, modelo inviable fronte a un liberalismo que, á súa vez, sofre avances e retrocesos ata a morte do monarca.

Como aspecto colateral, pero de innegable importancia, deberíase relacionar o reinado de Fernando VII co contexto europeo para entender por que as potencias lexitimistas axudan a Fernando nalgúns casos (Trienio Constitucional) e noutros non (perda do Imperio); respecto deste último asunto, convén mencionar a importante repercusión que a perda das colonias americanas terá sobre a economía española do século XIX.

É aconsellable, por último, e a xeito de enlace co bloque seguinte, facer unha breve referencia aos cambios introducidos polo rei nos últimos anos da súa vida que conducirán aos absolutistas a apoiar a don Carlos, polo que se orixina así un dos problemas máis sobranceiros que terá que enfrontar a construción do Estado liberal.

2

A construción do Estado liberal e as súas dificultades.

No caso particular de España os enfrontamentos sociopolíticos, sen afirmar

que constitúen o factor decisivo no devir histórico do país, si inciden de maneira importante no ritmo e incluso na natureza de todas as transformacións. De aí que a dimensión política se singularice neste bloque dende a supresión da monarquía absoluta ata a crise final da monarquía parlamentaria.

Neste ámbito merecen especial consideración, á parte dos avances e retrocesos da representatividade do poder político, a construción das estruturas estatais, tanto centrais como periféricas, e as súas carencias; as ideoloxías e os movementos políticos que nacen e se desenvolven arredor dese proceso e a aparición de manifestacións proto nacionalistas.

Convén ademais relacionar esta dimensión política con certos cambios fundamentais no réxime de propiedade da terra e no sistema produtivo, así como cos intereses e aspiracións dos grupos sociais máis importantes, de modo que se estableza un nexo comprensivo co bloque seguinte.

A España isabelina. O carlismo e as opcións liberais. Carlistas e liberais en Galicia. O Estado dos moderados e o seu labor.

Aínda que no estudo do período isabelino (1833-1868) poden e deben distinguirse etapas diversas, convén centrar a atención nos elementos xerais que lle confiren unidade, en tanto que é a época na que o liberalismo se asenta no poder de xeito xa irreversible, diferenciándose dos precedentes intentos frustrados dende 1808.

Dende este punto de vista, debe subliñarse a inestabilidade que caracteriza o réxime, e que ten o seu mellor paradigma nas catro Cartas Magnas elaboradas. Dende a carta outorgada de 1834 (Estatuto Real), aparecen perfiladas as dúas tendencias do liberalismo español, os moderados e os progresistas, protagonistas do xogo político reflectido en tres constitucións (1837, 1845, 1856). Os alumnos deben coñecer os principios liberais que as informan, como a soberanía nacional, a división de poderes ou a representatividade mediante sufraxio; pero debe facerse fincapé no moderantismo predominante na etapa isabelina, o que leva a que a Constitución de 1845 sexa a máis duradeira, amosándose nela os presupostos liberais sinalados: soberanía compartida Rei-Cortes e cámara alta de designación rexia e vitalicia. E todo nun contexto de maior ou menor limitación no sufraxio, segundo sexan moderados ou progresistas -estes en cortas parénteses- os que ocupen o poder.

A hexemonía moderada apréciase tamén no ámbito da orde pública: neste terreo debe ser mencionada a substitución da progresista Milicia Nacional pola moderada Garda Civil en 1844.

É preciso salientar o papel que o exército desempeña na vida política: as guerras que dende 1808 teñen no liberalismo o seu pano de fondo e uns mandos que xa non sempre son de procedencia nobiliaria explican a presenza practicamente constante de militares no poder político ou no seu contorno inmediato, así como que o pronunciamento sexa o mecanismo de tránsito do moderantismo ao progresismo. En canto ao sistema de recrutamento, os alumnos deben coñecer a implantación do servizo militar obrigatorio, en consonancia co presuposto liberal que considera á nación como conxunto de cidadáns, polo que a todos concirne a súa defensa; non obstante, débese mencionar a posibilidade de redimir o servizo mediante o pagamento dunha cantidade de diñeiro, o que converte a quinta nunha

obriga unicamente para as clases menos favorecidas. No ámbito administrativo, alumnos deben saber que neste período se avanza na centralización e homoxeneización, seguindo postulados setecentistas amalgamados coa idea de liberdade. É necesario centrarse na nova ordenación territorial (provincias, municipios) a partir do deseño de Javier de Burgos en 1833, atendendo tamén aos mecanismos políticos para o seu control (Deputacións, Xefes Políticos, Corporacións locais), e insistindo na uniformización xurídica do Estado e dos cidadáns.

Cómpre deterse, por último, nas forzas ou tendencias políticas que o doutrinarismo liberal deixa fóra do sistema:

-Por unha banda, aqueles que dende posicións absolutistas e lexitimistas cuestionan a monarquía isabelina; os alumnos deben saber que este conflito conduce ao enfrontamento bélico cos seguidores de don Carlos. Convén sinalar que a necesidade de financiar as guerras carlistas, sumada ao intento de anchar a base social do liberalismo nun país esencialmente rural, leva aos sectores progresistas a pór en marcha a desamortización, en clara confrontación coa Igrexa, que perde capacidade de amparo social. É procedente mencionar, neste contexto, como o Estado liberal comeza a asumir funcións sociais de beneficencia, e ademais promulga os primeiros planos de educación, entendida esta como un servizo público baixo a óptica do laicismo, como se pon de relevo na Lei Moyano de 1857.

-Por outra banda, no extremo oposto ao carlismo, é preciso tratar a aparición -dende mediados de século- dos demócratas que pretendendo o sufraxio universal masculino, contarán cunha base social cada paso máis ampla e chegarán a ser os protagonistas do xogo político en 1868. Neste mesmo contexto, débese mencionar a tímida aparición da ideoloxía republicana, que só cristalizará en 1873, así como as primeiras manifestacións -en forma de mobilización ás veces contundente- dun proletariado escaso e xeograficamente moi concentrado.

O Sexenio democrático. A Constitución de 1869. A Primeira República e o federalismo.

A Gloriosa debe ser presentada en primeiro lugar como unha nova mostra do intervencionismo militar, esta vez asociada a un proxecto civil para resolver a incapacidade do moderantismo isabelino de dar resposta ás aspiracións dos progresistas radicais e dos demócratas. O cambio político concrétese nunha curta e densa etapa na que se suceden dous modelos de Estado, ambos os dous baixo a fórmula do parlamentarismo democrático. En conxunto, o Sexenio vén da man dunha burguesía progresista que require maior participación popular, se ben tratando de limitar a actividade do movemento obreiro.

O novo réxime entroniza a Amadeo de Saboia ao abeiro da Constitución de 1869, na que cómpre fixar a atención como a máis avanzada Carta de liberdades do século XIX, xunto da republicana. Convén aludir á caótica aritmética parlamentaria e ao nacente internacionalismo como principais factores que propician a renuncia ao trono do monarca e a proclamación da Primeira República. Sobre esta, ademais do seu proxecto constitucional -que concibe o Estado como unha federación-, debe coñecerse a loita cantonal que se desencadea, e na que se mesturan os intereses de burguesías locais e dun proletariado influído pola experiencia da Comuna e do cantonalismo

que reborda dende a base ao propio federalismo e que asusta á alta burguesía, conducíndoa cara a posicións reaccionarias.

O Sexenio remata cunha nova intervención militar que supón o derrubamento do réxime republicano; neste punto debe insistirse na identificación definitiva do exército coa dinastía borbónica, o que permite a súa restauración na persoa de Alfonso XII, quen chega ao trono da man de Cánovas del Castillo.

A Restauración. O sistema político da Constitución de 1876 e o seu funcionamento.

Repuesta a dinastía, comeza a edificación dun sistema político de marcado signo conservador, que se reflicte na Constitución de 1876. Entre as súas principais características, cómpre citar o recoñecemento das liberdades individuais, a soberanía compartida entre o rei e unhas cortes bicamerais e a declaración do Estado como confesional, se ben se recoñecía a liberdade de cultos; ademais, deixaba en mans do monarca o nomeamento dos gobernos e establecía así mesmo que o sufraxio fose regulado por leis posteriores. Débese apuntar que o documento foi aprobado polo consenso dos sectores máis altos da burguesía, que pretenden superar así os traumáticos cambios que caracterizaban o rumbo político español, configurando unha alternancia no poder mediante a quenda de dous partidos. É mester entender que o modelo bipartidista, xa con sufraxio censitario, xa con universal a partir de 1890, se manterá grazas á compoñenda entre o poder central e as súas correas de transmisión no ámbito local: os caciques. O sistema de Cánovas presentará así unhas Cámaras que en nada reflicten a participación popular.

A crise da Restauración. Do desastre de 1898 á folga xeral de 1917. O rexeneracionismo e a xeración do 98. O republicanismo.

O sistema así establecido, distanciando da cidadanía, irá paseniño acumulando un desprestixio institucional que se suma ao internacional. O desastre do 98 debe ser visto como o cénit desta situación: a perda das últimas colonias ultramarinas comporta danos humanos, económicos e morais que se deixarán sentir en toda a sociedade, pero dos que o exército -estritamente unido á monarquía e ao conservadurismo- sairá moi mal parado.

Neste contexto, convén insistir na significación da xeración do 98 sobre todo dos rexeneracionistas (Costa, Picavea); as súas opinións, tan doentes como críticas, poñen de manifesto as "inconveniencias" do sistema canovista, anunciando a longo prazo a súa descomposición e cuestionando mesmo a monarquía como forma de Estado. Débese subliñar a prolongación desta crise, que se inicia no cambio de século e que ten o seu último acto no ascenso ao poder de Primo de Rivera. No estudo desas dúas longas décadas, cómpre facer referencia aos ineficaces intentos de reaccionar promovidos dende o interior do propio sistema; entre eles pódense destacar a intención de Maura de facer máis crible o sistema político da Restauración, limitando o poder dos caciques; o desexo de mellorar a imaxe dos militares procurándolles unha proxección internacional coas campañas en Marrocos; ou o fracasado intento de contar co rexionalismo conservador catalán (Cambó) goberno do Estado.

Fronte a estes intentos, deben citarse os factores que progresivamente van minando o sistema; atenderase fundamentalmente a:

- A presenza cada vez máis relevante de **forzas políticas** perpetuamente **marxinadas polo réxime** restauracionista, entre as que cómpre destacar aos republicanos, ao Partido Socialista Obrero Español e a diversos nacionalismos periféricos.
- Á **conflitividade social** (débense lembrar datas como 1909-1917 -folga xeral- ou 1921) alimentada polas crises económicas e que se inserta no contexto dun proletariado europeo en constante axitación e ás veces triunfante.
- O crecente **intervencionismo** militar na política española a partir de 1906 (Lei de Xurisdicións)

Os comezos da cuestión nacional en España: rexionalismo e nacionalismo en Galicia, País Vasco e Cataluña.

Así, fronte á concepción centralista dunha España uniforme, emerxeron os nacionalismos. Débese mencionar así mesmo un galeguismo menos consolidado que, xunto á inspiración conservadora que representa **Alfredo Brañas**, tamén se baseará no pensamento progresista de **Murguía**, facendo súas as reivindicacións agraristas de líderes como **Basilio Álvarez**, e que terá a súa máis destacada manifestación na asemblea luguesa das Irmandades da Fala

3

As transformacións socioeconómicas dende comezos do século XIX ata a Guerra Civil.

As transformacións socioeconómicas que se producen na dilatada xénese da España contemporánea teñen entidade suficiente como para tratalas en si mesmas e na súa relación cos feitos de índole política e ideolóxica. Todas elas están á súa vez relacionadas entre si, de maneira que non se pode entender o limitado crecemento industrial en España ou o fenómeno migratorio sen coñecer o que sucede coa terra e a agricultura ou cos transportes. Parece máis adecuado vincular os conflitos sociais e a aparición de organizacións de carácter sindical urbanas ou agrarias tanto cos procesos socioeconómicos como cos políticos. Porén, non é doado o tratamento simultáneo de todos estes factores, de aí a separación analítica das distintas transformacións.

Trátase dunha etapa demasiado longa no tempo, polo que parece preferible centrar a atención no que realmente é o século XIX histórico, prolongando este nos aspectos socioeconómicos que aquí se abordan ata os anos da Primeira Guerra Mundial (1914/18), evitando así superposicións con outros apartados (ditadura de Primo de Rivera ou II República), e mantendo a asonancia cronolóxica co bloque precedente.

A revolución liberal e o cambio agrario. As desamortizacións. A evolución diverxente das agriculturas en España. O caso galego.

A revolución agraria, de modo semellante ao ocorrido noutros Estados de Europa occidental, forma parte do proceso de construción do Estado liberal en España. Os alumnos deben coñecer os pasos básicos desta transformación, centrada fundamentalmente no ámbito lexislativo e que, no seu conxunto, constitúe a desamortización. Procurando unha mellor comprensión das medidas tomadas e do seu alcance real, convén presentar brevemente, como punto de partida, a situación xeral da propiedade da terra e da súa explotación a comezos do século XIX, así como o obxectivo

final e global do **proceso desamortizador**: transformar a terra nunha propiedade privada libre de trabas e susceptible de ser explotada con criterios capitalistas.

Convén analizar o conxunto de **medidas desamortizadoras** nas súas características básicas, pero o alumnado debe tamén coñecer as fases e leis máis significativas do proceso: inicio (**decretos de Cádiz**), **desamortización eclesiástica** (**Mendizábal, Espartero**) e **desamortización civil** (**Madoz**). Para mellor comprenderen o conxunto da revolución agraria, convén relacionar estas medidas con outras, tamén importantes, destinadas a mudar o réxime de propiedade da terra, como foi a desvinculación dos señoríos.

Un fenómeno da complexidade da desamortización convén que sexa analizado non só no seu aspecto económico (**transformación da propiedade, ingresos para o Estado**), senón tamén -e sempre de modo moi sinxelamente outros puntos de vista, como o político (**gañar adeptos para a causa liberal progresista**), social (**fracaso do obxectivo de dar acceso á propiedade da terra a unha masa importante de campesiños, impactos negativos en determinadas zonas pola supresión de comunais**), ou cultural (**perda de importante patrimonio artístico por mor da exclaustación, incidencia no descenso de escolas rexidas por mosteiros**). Mais tamén hai que ter en conta que a desamortización **puxo a disposición do Estado edificios e recursos para asumir novos servizos: cuarteis, centros educativos, asistenciais e sanitarios...**

Pola súa especificidade, cómpre deterse brevemente no **caso galego** destacando o papel do **foro** na explotación da terra e como este condicionou os efectos da desamortización, nomeadamente a eclesiástica.

A pesar das múltiples e destacadas medidas legais do Estado liberal, **non se logra unha auténtica modernización da agricultura** e, polo tanto, do máis importante factor de renovación económica no século XIX. Neste sentido, convén destacar a importancia do mantemento dos vellos sistemas de explotación agropecuaria, así como analizar os principais elementos negativos na insuficiente modernización do sector agropecuario español (**proteccionismo estatal, condicións naturais, carencia de capitais...**), relacionando esta insuficiencia cos restantes aspectos económicos directamente relacionados (a agricultura non xerou os excedentes precisos para obter capitais suficientes cos que potenciar a industrialización).

No panorama global da España do século XIX é posible, porén apreciar **importantes diferenzas entre zonas peninsulares** dende o punto de vista da explotación agropecuaria, polo que convén parar a atención neste feito diferenciador. O diverso impacto dos procesos desamortizadores permitiu, nalgúns casos, levar adiante un proceso de modernización (novos produtos, aumento da superficie cultivada, da produción e da produtividade, progresivo emprego de adubos e sementes seleccionadas, difusión de avances técnicos e científicos, introdución de maquinaria), mentres que noutros contribuíron a un estancamento da explotación agropecuaria, que se mantén en niveis próximos aos do Antigo Réxime, e a un empeoramento da situación social.

Estes contrastes poden ser abordados centrando a atención nalgún exemplo de carácter extremo: **por exemplo, os progresos de Levante en contraste coa situación de Andalucía**

Industrialización e desindustrialización na España do século XIX: pautas rexionais. Factores internos e externos da evolución económica. O crecemento do primeiro terzo do século XX.

Como presentación do apartado ou como balance xeral deste, convén suscitar no alumnado unha reflexión sobre a controversia historiográfica en torno a se realmente se pode falar en España de revolución industrial ou unicamente de cambios.

O alumnado debe coñecer as principais características do proceso de industrialización español: enfrontamento librecambismo/proteccionismo e a súa incidencia en zonas e produtos, escaseza de materias primas e de fontes de enerxía, dependencia do exterior, escaseza de capitais e de espírito empresarial, importancia do capital estranxeiro (sobre todo nos sectores mineiro e ferroviario), mercado interior pouco desenvolvido, fortes diferenzas rexionais...

Igualmente, débense tratar as principais zonas industrializadas de España neste período destacando as súas peculiaridades: en Cataluña, onde unha burguesía activa opta pola defensa do proteccionismo, destacarase a importancia do sector téxtil (tradición das manufacturas, papel do algodón, introdución de maquinaria, investimento de capitais), da metalurxia de transformación, da química e dos transportes (ferrocarril); nas provincias vascas destacarase a industria siderúrxica. Para completar o panorama, pódense analizar outras zonas de menor desenvolvemento industrial que permitan a comparación: por exemplo, Andalucía e o fracaso dunha incipiente industrialización arredor da siderurxia; Madrid e a incapacidade de lograr converterse nun centro industrial; industrias agroalimentarias de escaso desenvolvemento noutras rexións; Galicia e o estancamento dos dous sectores máis activos (o téxtil polas dificultades orixinadas no proteccionismo aos produtos cataláns, e o conserveiro por carencia de capitais, escaseza de mercados e falta de modernización das instalacións). No proceso industrializador cómpre destacar a importancia dos medios de transporte para o desenvolvemento dun mercado nacional e de intercambios múltiples; a este respecto deben ser destacadas as dificultades na construción e instalación do ferrocarril, proceso no que ademais a articulación do mercado se ve mediatizada por obxectivos políticos.

Igualmente, convén facer unha breve referencia ás medidas adoptadas por Facenda (especialmente as reformas de Mon e Santillán) para modernizar o sistema fiscal, así como citar o establecemento da peseta como unidade monetaria e a creación da Banca Nacional e da Bolsa.

Os caracteres da modernización demográfica da España contemporánea. O débil desenvolvemento das cidades. Os movementos migratorios e a participación de Galicia neles.

No estudo dos cambios operados na demografía española do século XIX convén partir da exposición dos trazos característicos do modelo demográfico de Antigo Réxime (crises de subsistencias, mortalidade por pestes, altas taxas de mortalidade infantil, abundancia de pobres nas cidades...) e do seu mantemento ata ben avanzado o século, para logo analizar os elementos de cambio: descenso da mortalidade, redución lenta da natalidade, crecemento vexetativo moderado.

Tendo en conta as grandes diferenzas espaciais do crecemento demográfico

español, convén analizar o **contraste entre a costa e o interior**, así como **relacionar** o moderado crecemento demográfico xeral e o **escaso desenvolvemento industrial** co débil crecemento das cidades. Neste sentido, pódense analizar comparativamente algunhas cidades peninsulares, relacionando a súa evolución demográfica co seu nivel de desenvolvemento industrial, valorando algún dos máis importantes cambios urbanísticos (urbanización, sistemas de iluminación, comunicacións...).

O fenómeno migratorio no século XIX constitúe un trazo característico do réxime demográfico, polo que debe ser analizado dende a caracterización dos principais tipos de movementos migratorios e das súas causas. Convén centrar a atención nos **movementos exteriores** (transoceánicos), destacando o caso da emigración galega; neste caso débense diferenciar etapas e destinos dos emigrantes, procurando establecer relacións cos acontecementos económicos e políticos dos países receptores.

Os novos grupos sociais. O nacemento e o desenvolvemento do movemento obreiro e do agrarismo. As súas derivacións políticas.

Aínda que se debe dedicar especial atención á aparición dos novos grupos sociais, convén **caracterizar** nos seus trazos fundamentais os grupos tradicionais (**nobreza, clero e campesiñado**), facendo fincapé nas transformacións orixinadas neles como efecto dos **procesos desamortizador e industrializador**.

Débese destacar a aparición de novos **grupos como a burguesía e o proletariado industrial**, en relación co desenvolvemento industrial e o crecemento demográfico. Convén matizar a **diversidade da burguesía** en función da súa orixe, actividade e capacidade de actuación para comprender mellor as consecuentes opcións políticas (por exemplo, en relación coa súa participación nos nacionalismos).

Débese tratar a aparición das primeiras formas de loita e reivindicación proletaria (**ludismo, asociacionismo, AIT...**), tamén xurdidas en relación co desenvolvemento industrial, así como identificar as principais **ideoloxías** que inspiran ao movemento obreiro (**socialismo, anarquismo**), ademais das súas máis **significativas organizacións** (UGT, PSOE, CNT). Igualmente, débense estudar os principais **logros alcanzados polo proletariado** nas súas reivindicacións (1º de maio, dereito de folga, xornada de 8 horas).

Cómpre centrar o estudo do **movemento agrarista en Galicia**; este debe ser caracterizado en relación cos problemas do campesiño (mantemento do sistema foral, reducida superficie das explotacións, política proteccionista do trigo castelán, persistencia do sistema caciquil...), expoñendo os principais aspectos organizativos e reivindicativos do agrarismo, e destacando o papel de Acción Gallega e do seu líder, **Basilio Álvarez**.

Cambio e permanencia na cultura, nos valores e nas ideas de España e Galicia contemporánea. Os avances científicos e tecnolóxicos.

Debido á extensión dun tema como este, cómpre seleccionar algún aspecto no que centrar a atención. Con este fin pódese analizar, a través dalgúns exemplos concretos (ben da educación ou da cultura), a coexistencia de correntes de pensamento tradicionalistas (por exemplo, a través de Menéndez Pelayo) e progresistas (pódense mencionar a experiencia anarquista da Escola Moderna ou a liberal e progresista **Institución Libre de Enseñanza**). Convén sintetizar os trazos máis significativos de cada unha

delas establecendo relacións cos grupos sociais que as sustentan.

Conviría non pasar por alto a cuestión da educación -unha importante preocupación do Estado liberal-, coñecendo as liñas básicas da organización do sistema educativo (Lei Pidal, Lei Moyano), así como as relacións coas institucións básicas que levaron o peso da educación na España do século XIX, destacando a sinatura do Concordato como elemento clave do programa de ensinanza. Tamén conviría valorar a significación da Institución Libre de Enseñanza como renovadora da cultura e dos métodos de estudo. Así mesmo, débense presentar as principais características e achegas da xeración do 98 e do rexeneracionismo (centrado en Joaquín Costa) e comentar brevemente o papel desempeñado polos órganos de difusión (prensa) no espallamento das ideas, así como dos coloquios de café como centros de discusión e reflexión sobre os máis variados problemas da España do momento.

Dentro dun panorama pouco brillante da ciencia e da tecnoloxía en España, convén valorar os escasos avances científicos significativos, destacando personaxes como Ramón y Cajal ou Monturiol.

4

España no período de entreguerras.

Como ocorre no conxunto de Europa, aínda que con pequenos desfases cronolóxicos e con peculiaridades derivadas da súa especificidade histórica, España experimenta neste período unha transición convulsiva dende o sistema da Restauración ata a ditadura franquista.

Nesta transición hai unhas etapas claras, inestables e distintas, que son o resultado da confluencia de grandes conflitos que recorren o período e que convén poñer de manifesto: os de carácter social, estimulados pola crise económica mundial e pola persistencia de estruturas arcaicas; os de carácter político-ideolóxico arredor da contraposición entre réximes democráticos e réximes autoritarios; e os de carácter nacional, en torno ao mantemento ou a redefinición territorial do poder no seo do Estado.

As orixes do réxime político da Ditadura de Primo de Rivera. O desenvolvemento da oposición e a caída da monarquía.

A xeito de introdución, débese aludir á descomposición final do réxime restauracionista, que supón a culminación da crise permanente que presidiu o reinado de Alfonso XIII, se ben con algúns matices. O alumno debe coñecer o fracaso das últimas esperanzas democráticas entre 1917 e 1919 (gobiernos de concentración) e a reacción conservadora fronte ao reformismo político nun contexto marcado pola mobilización social (trienio bolxevique), o terrorismo (asasinato de Dato) e a gravísima situación militar en Marrocos (desastre de Annual, 1921). Ante a incapacidade do réxime monárquico para favorecer unha democratización política (integración doutras forzas sociais e políticas), os intereses oligárquicos que dominaban dende a centuria anterior volveron impoñerse por medio dunha solución autoritaria. Esta reacción conservadora compón o caldo de cultivo do pronunciamento do xeneral Primo de Rivera, que chega ao poder en 1923 co non disimulado apoio do monarca.

A Ditadura de Primo de Rivera presenta dúas fases: o Directorio Militar (1923-25) e o Directorio Civil (1925-30). Na primeira delas compre aludir aos variados apoios políticos con que contou o réxime, así como a oposición

irreductible da CNT e o PCE, xurrido este dunha escisión do PSOE en 1920.

Como bases que permiten a aparente consolidación do xeneral no poder nesta primeira fase, deben ser mencionadas a suspensión da Constitución, a represión da oposición e as vitorias logradas en Marrocos co apoio francés.

Respecto da segunda etapa, o alumnado debe saber que o Directorio Civil tratou de aproveitar a favorable **conxuntura económica** internacional promovendo un crecemento baseado na realización de obras públicas (estradas, política hidráulica e sector eléctrico) e no apoio á actividade industrial e mineira; no ámbito político, débese mencionar o intento de Primo de Rivera de crear unha especie de partido único -a Unión Patriótica-, mentres trataba de poñer en marcha estruturas corporativistas inspiradas no fascismo italiano. É conveniente abordar a fin do réxime dende que en 1927 se rexistrou un notable incremento da oposición política (FUE, FAI, nacionalismo catalán...); como factores que precipitan a caída do ditador en xaneiro de 1930 compre considerar a crise económica dende 1929, o paso á oposición da UGT e do PSOE e o rexeitamento xeral do réxime por parte de intelectuais e partidos políticos.

A explicación da **caída da monarquía** debe partir do fracaso do intento de resucitar o réxime restauracionista con todas as súas esencias; é preciso ter en conta na explicación dous factores esenciais: os efectos económicos da crise (paro, colapso do comercio, retroceso da produción industrial...) e a vontade xeral das forzas de oposición fronte a unha monarquía totalmente desprestixiada (Pacto de San Sebastián, agosto de 1930). En última instancia, débese mencionar a celebración de **eleccións municipais** o 12 de abril de 1931. Dous días despois era **proclamada a II República**.

A II República. A constitución de 1931 e as grandes reformas nos distintos terreos. Etapas do réxime republicano. A conflitividade social, política, ideolóxica e nacional. O Estatuto galego do 36.

O estudo do período republicano debe comezar pola formación dun goberno provisional no que estaban representados todos os partidos do **Pacto de San Sebastián** e que inicia xa unha serie de reformas, sobre todo nos ámbitos agrario e educativo. É preciso destacar o claro triunfo que nas eleccións a Cortes Constituíntes (xuño 1931) obtivo a "conxunción republicano-socialista".

Sobre a **Constitución** promulgada en decembro, debe destacarse a concepción de España como "república de traballadores de toda clase". Entre os seus puntos esenciais cómpre subliñar o carácter laico do Estado, a previsión dun réxime autonómico, o sufraxio feminino, a utilidade social da propiedade e a aceptación das normas universais do dereito internacional.

En xeral, debe ser tido en conta no estudo da II República o contexto de **depresión económica internacional**, que limita os recursos e as posibilidades reais de levar a cabo as reformas que se pretendían.

Entre 1931 e 1933 gobernou a República unha coalición de esquerdas presidida por **Manuel Azaña**; entre as importantes reformas que este goberno tratou de levar adiante, deben destacarse as seguintes:

- a reforma militar, que gañou a inimizade de boa parte dos cadros do exército,
- a reforma educativa, moi vinculada á cuestión relixiosa (matrimonio civil, divorcio), e moi mal acollida pola xerarquía eclesiástica,

- a aprobación en 1932 do Estatuto catalán, mal vista polos defensores da "unidade española", e
- a reforma agraria (Lei de Bases para a Reforma Agraria, 1932), centrada no latifundismo e no absentismo agrario, e que atentaba contra os intereses dos grandes terratenentes.

O triunfo das dereitas nas eleccións de novembro de 1933 debe ser explicado atendendo a tres feitos:

- o artellamento da oposición, dende as primeiras conspiracións monárquicas ata a creación en febreiro de 1933 da CEDA, liderada por Gil Robles, como elemento nuclear das dereitas.
- as graves alteracións sociais (folgas, tentativas revolucionarias anarquistas), que en moitos casos remataron en traxedia (por exemplo, Casas Viejas) e limitaron os apoios ao goberno.
- as divisións internas no seo do propio goberno.

Débense mencionar a ruptura social e a radicalización política, tanto na dereita (a propia CEDA, a influencia do ascenso do nacionalsocialismo, a creación da Falange) como na esquerda (FAI, FNTT da UGT, Largo Caballero, PCE), como elementos definitorios da situación a finais de 1933.

Sobre o bienio dereitista, o alumno debe coñecer a súa base parlamentaria radical-cedista, así como o esencial da política posta en marcha: un programa claramente reaccionario ("rectificador", en denominación eufemística do seu inspirador Gil Robles), que na práctica significaba unha volta atrás nas máis importantes reformas encetadas no bienio anterior (revisión constitucional, contrarreforma agraria, renuncia ás socializacións...). O incremento da mobilización social (coa súa máxima expresión na revolución de Asturias en 1934), o recurso ao exército como aparato represivo, a confrontación coa Generalitat (Estat Català) e as disensións entre as forzas coligadas no goberno, son elementos a ter en conta na evolución do período e na explicación da convocatoria de eleccións en febreiro de 1936.

Nestas eleccións consegue a vitoria a esquerda, unida na Fronte Popular para deter o que se percibía como avance do fascismo. Entre os elementos que o alumnado debe coñecer sobre os meses inmediatamente anteriores ao inicio da Guerra Civil (de febreiro a xullo de 1936), é mester destacar:

- a aceleración da política de reformas suspendidas pola dereita, sobre todo a reforma agraria;
- a acentuación da inestabilidade política e da axitación social (folgas, grupos paramilitares);
- a actuación de certos sectores do Exército, que preparaban un golpe de estado para derrocar ao goberno lexítimo da República.

A guerra civil: desenvolvemento e internacionalización do conflito.

O golpe do 18 de xullo fracasou, pero supuxo o inicio dunha guerra civil que duraría tres anos.

A evolución bélica do conflito, que o alumno debe coñecer basicamente e preferentemente utilizando mapas, presenta a grandes liñas tres fases:

- 1.-1936: da situación de partida á Batalla de Madrid.
- 2.-1937: intervención estranxeira e vitorias nacionalistas no norte.
- 3.-1938-39: as ofensivas finais e o remate da guerra.

Un aspecto importante que tratar é o da internacionalización da Guerra Civil,

que se debe abordar como indisociable do contexto europeo do momento, no que a guerra de España aparecía como unha confrontación ideolóxica entre fascismo e democracia, cando non entre fascismo e comunismo. Neste ámbito, é importante destacar o principio de "non intervención" e o seu incumprimento. É conveniente tratar os apoios cos que contou cada un dos bandos en conflito: mentres a República era axudada pola Unión Soviética, por Francia (de xeito máis esporádico e sobre todo "tácito") e polos voluntarios antifascistas integrados nas Brigadas Internacionais, os sublevados contaron co non disimulado e eficaz apoio da Italia fascista e da Alemaña nacionalsocialista.

Debe ser tamén abordada a diferente evolución sociopolítica e ideolóxica que experimentan durante a Guerra as "dúas Españas": na zona republicana o máis visible foi a fragmentación do esforzo militar e dos proxectos políticos, nunha continua dialéctica entre revolución, pulada pola CNT (colectivizacións, control obreiro das fábricas...) e guerra, favorecendo ao cabo as posicións do PCE nun goberno que perdía a contenda; na zona "nacional" xuntáronse os apoios dos sectores socioeconómicos, políticos e relixiosos contrarios á República, unificáronse as forzas políticas que apoiaron aos sublevados ata conformar un partido único do "Movemento Nacional" (Falange Española Tradicionalista y de las JONS), e sentáronse as bases legais e institucionais para a instauración dun réxime militar e *caudillista* baixo o liderado supremo do xeneral Franco.

5

O réxime de Franco.

É indubidable a unidade histórica do réxime ditatorial iniciado no ano 1939 ata 1975. Non obstante, non se trata dun réxime estático senón que, ao longo da súa existencia, se aprecian etapas evolutivas que implican cambios decisivos na economía, a sociedade, a mentalidade, así como nas actitudes políticas e na reorganización dunha oposición política e sindical ao réxime.

O tratamento sintético pero interrelacionado de todos estes aspectos permitirá ao alumnado facerse coas claves principais para entender o precedente histórico inmediato da sociedade na que vive.

Fundamentos ideolóxicos e sociais do réxime franquista. Caracteres políticos e institucións do réxime. Autarquía e estancamento económico. España e a situación internacional dos anos corenta e primeiros cincuenta.

O franquismo foi o sistema político que aglutinou aos vencedores da Guerra Civil (1936-1939); durante esta contenda adoptou algunhas das características que o identificarán ata a súa desaparición. Débese sinalar a concentración dos poderes do Estado na persoa de Franco, subordinando o poder lexislativo e mais o xudicial ao executivo. Cómpre precisar que esta unidade de poderes permitiu aglutinar a un amplo bloque de forzas políticas da dereita tradicional española (carlistas, monárquicos, sectores conservadores católicos representados pola CEDA durante a República...), xunto a grupos de inspiración fascista, como Falange e as JONS (unificadas pouco antes da guerra). Como instrumento de lexitimación do réxime franquista, cómpre salientar o decidido apoio da xerarquía da Igrexa católica, quen recibiu a cambio certos privilexios e prerrogativas (o catolicismo pasou a ser a relixión oficial do Estado), dando lugar á ideoloxía

coñecida como **nacionalcatolicismo**, presente tanto na educación como en todos os ámbitos dunha vida pública controlada pola censura e a obrigatoriedade de permisos gubernativos previos. Así mesmo, é preciso salientar o **papel do exército e das forzas de seguridade**, que pasaron a ser instrumentos de disuasión fronte aos inimigos do réxime ou a calquera disidencia interna.

Cómpre non obstante diferenciar entre a **etapa anterior a 1945** (co fascismo italiano como modelo) e a de **1945-1959** (illamento internacional trala derrota dos fascismos e intentos de superación deste). Como elemento característico da primeira, pódese sinalar a aprobación do **"Fuero del Trabajo"**, inspirado na "Carta di Lavoro" da Italia fascista e xermolo da lexislación laboral do franquismo. A partir de 1945, debe mencionarse a perda de influencia dos sectores máis próximos ao fascismo (Falange) e os intentos franquistas de achegarse aos vencedores da Segunda Guerra Mundial. Nesta segunda etapa poden mencionarse disposicións como o **"Fuero de los Españoles"**, a **"Ley de Referendum Nacional"** ou a **"Ley de Sucesión de la Jefatura del Estado"**, coas que se trataba de abandonar as formulacións máis nitidamente totalitarias e adoptar certos aspectos formais dos sistemas liberais (recoñecemento de certos dereitos persoais, sufraxio universal en ocasións especiais, proclamación de España como monarquía á morte de Franco...).

A **política económica autárquica** iniciada coa guerra civil prolongouse ata os primeiros anos cincuenta. Débense sinalar as súas pretensións esenciais, como a mellora das industrias de guerra e o abastecemento de materias primas, inspirándose no modelo italiano; o INI, creado en 1941, debe ser mencionado como instrumento principal desa política autárquica. Convén precisar que a autarquía, que se mantivo posteriormente como consecuencia do **illamento internacional** dende a fin da Segunda Guerra Mundial, nunca conseguiu os resultados apetecidos; durante os anos cincuenta produciuse un amortecemento das duras condicións impostas pola autarquía, se ben a súa superación non se producirá ata o Plan de Estabilización de 1959.

O Plan de Estabilización e as bases do desenvolvemento dos anos sesenta. Migracións interiores e exteriores e evolución da estrutura social. Os inicios da crise.

O Plano de Estabilización de 1959 significou o abandono definitivo da autarquía e o inicio dunha política acelerada de industrialización por medio dos **"Planes de Desarrollo"** dos anos sesenta. Débese coñecer o notable crecemento económico conseguido neses anos, pulado polos sectores máis pragmáticos do franquismo (ministros relacionados co Opus Dei). O modelo de desenvolvemento polo que se optou produciu un **crecemento real** da economía española, **pero tamén deben ser sinalados os problemas e consecuencias negativas** que comportou. Entre elas pódense mencionar as seguintes: o incremento das fortes desigualdades rexionais, propiciándose o éxodo masivo dende algunhas zonas como Galicia, Extremadura e Andalucía cara a Madrid, Cataluña e o País Vasco, fomentándose así mesmo a emigración exterior (Francia, Alemaña, Suíza...), tanto para xerar un fluxo de divisas como para amortecer posibles tensións sociais; o "desarrollismo" estivo tamén unido a fenómenos de especulación, degradación dos medios urbanos e das costas etc., debido en gran medida á ausencia de control na

toma de decisións que pulaban só o crecemento macroeconómico e favorecían os intereses particulares de individuos e grupos de presión próximos ao poder. Débese sinalar ademais a excesiva dependencia de variables como os investimentos exteriores, a contribución dos emigrantes ou o turismo.

Cómpre aludir, neste contexto, á escasa evolución política real do réxime nesta etapa, malia que deben mencionarse algunhas medidas legislativas como a Lei de Prensa de 1966 e a Lei Orgánica do Estado de 1967, que poñen de manifesto uns tímidos intentos liberalizadores, pero tamén os seus límites: mantivéronse tanto a represión como a total exclusión política daqueles que non se identificasen co réxime. Débese sinalar que con elas se pretendía realmente a perpetuación do franquismo, e non unha transformación do sistema político, polo que se facían inviables as arelas de integración na Comunidade Europea, desexada por capas cada vez máis amplas do empresariado con intereses nos sectores exportadores.

As forzas de oposición á Ditadura. Os conflitos sociais e políticos. O significado do exilio. A dinámica política e cultural do franquismo.

O franquismo impúxose por medio dunha guerra civil na que a oposición política foi case totalmente eliminada ou obrigada a emprender o camiño do exilio. Sobre a súa actividade durante a Ditadura, débese comezar por destacar o intento -tralo remate da Segunda Guerra Mundial- de organizar un movemento guerrilleiro, promovido fundamentalmente polo Partido Comunista, apoiándose nalgúns grupos de fuxidos que permanecían en certas zonas rurais; a experiencia fracasou principalmente pola falta de respaldo internacional tan pronto como os gobernos aliados se comprometeron coa política anticomunista da guerra fría -favorecedora do réxime franquista-, pero tamén debido á eficacia da represión e á falta de unidade da oposición.

Polo que fai ao PSOE e aos republicanos (moi minoritarios no interior de España), cómpre mencionar a súa promoción dunha liña anticomunista, alentada por gobernos aliados nun contexto internacional marcado pola Guerra Fría, pero fracasada no seu intento de atraer aos monárquicos de D. Juan de Borbón. Especial referencia merece a reunión celebrada en Munich en 1962, á que acudiron personalidades do interior, como Gil Robles e representantes de Democracia Cristiana. Débese aclarar que a partir dese momento as forzas do exilio irán perdendo relevancia e protagonismo en favor da oposición que comezaba a articularse no interior.

O Partido Comunista foi a forza mellor organizada e con máis presenza no interior, inda que esta seguía a ser escasa. Cómpre referirse ao seu illamento respecto das outras forzas de oposición, así como á súa decisión de disolver o movemento guerrilleiro cando -a principios dos anos cincuenta- se convenceu da súa inviabilidade. Dende entón debe subliñarse a súa opción de combater ó franquismo dende dentro dos propios aparatos do réxime, esencialmente os sindicatos verticais.

A oposición interior ao franquismo só adquiriu importancia fundamentalmente a partir da reorganización do movemento obreiro. Débese destacar a este respecto a fundación das Comisións Obreiras a principios dos sesenta. Os conflitos sociais adquiriron con frecuencia unha dimensión política pola ausencia de mecanismos de diálogo e participación,

aspecto sobre o que poden poñerse exemplos como os acontecementos de 1972 en Ferrol e Vigo.

Cómpre sinalar tamén certo protagonismo dos universitarios, que dende 1956, e sobre todo a partir de 1968, rexeitaron masivamente a ausencia de liberdades e reivindicaron un cambio político. Débese mencionar o incremento das protestas en Cataluña, o País Vasco e, en menor medida, Galicia, nas que se reclamaban ademais dereitos nacionais (lingüísticos, culturais, políticos) para estas comunidades. Os nacionalismos, duramente reprimidos, foron adquirindo unha influencia crecente, incluso entre forzas alleas a estas ideoloxías antes da guerra civil.

A "política cultural" do franquismo pode caracterizarse con algún exemplo do funcionamento da censura política e relixiosa (por exemplo, o cine coas dobres versións). Cómpre subliñar que os intelectuais españois foron maioritariamente opostos ao réxime, e a partir dos anos sesenta utilizaron plataformas de expresión legal nadas ao amparo da moi limitada apertura da Lei de Prensa de 1966: tal foi o caso de revistas como *Cuadernos para el Diálogo* ou *Triunfo*. Convén mencionar, en último termo, que moitos deles tamén colaboraron cos movementos comprometidos coas reivindicacións das culturas nacionais periféricas, establecendo canles alternativas á cultura oficial.

Débese facer alusión ao final do réxime franquista, pero a maior parte deses contidos poden remitirse ao bloque seguinte.

6

España, da transición democrática á actualidade.

Neste bloque débese establecer a conexión entre a situación que vive o alumnado e a súa orixe histórica máis inmediata que, na actualidade, é a transición política da ditadura á monarquía democrática.

Por outra parte, fomentárase o coñecemento non só do sistema político e das institucións principais do actual Estado Autonómico e democrático, senón tamén as principais características e problemas do seu contorno, como as cuestións económicas, sociais, medioambientais etc. que presenten no profesor ou profesora máis interese para a consecución dos obxectivos establecidos.

A transición democrática. A Constitución de 1978: valores, dereitos e deberes. O Estado das Autonomías e institucións representativas.

O Estatuto Galego. A situación socioeconómica ata os anos 90.

Cómpre vincular o inicio da transición ao incremento das mobilizacións democratizadoras e á propia morte do ditador, que determina por si mesma a fin da ditadura no que tiña de réxime autocrático, explicando a diverxencia entre o anquilosado réxime político e o crecente dinamismo da sociedade (a liberalización da vida cotiá ou a aparición dun "Parlamento de papel" poden servir para exemplificar este aspecto). Completando a análise feita no bloque anterior é recomendable coñecer as posicións rupturistas das forzas de oposición (nas súas agrupacións "Junta Democrática" e "Plataforma Democrática") a través dos aspectos centrais da súa proposta política para o posfranquismo (formas de Estado, fórmulas de reconciliación). Convén facer o mesmo cos grupos do réxime, dende o Búnker ao reformismo pragmático. Os alumnos deben comprender a dinámica política posterior (1976-1977) a partir da imposibilidade de manter un réxime autoritario e simple

continuador do franquismo (fracaso de Arias Navarro). Isto fixo necesario un **achegamento continuo** entre as elites políticas á busca dun **compromiso** **que evitase os males do pasado**, exemplificado na **Reforma** (ruptura pactada), a **legalización do PCE**, a **amnistía** e os **Pactos da Moncloa**. Para ilustrar as dificultades do proceso, cómpre atender a algúns conflitos que acompañaron a conquista das liberdades (prensa e opinión, folga, manifestación). Por último, debe comprenderse o período 1977-1982 dende as **dificultades** da normalización democrática: os poderes fácticos, o golpe de estado e os fenómenos terroristas que tendían a impedir o proceso.

A **Constitución de 1978** debe interpretarse dende a perspectiva do consenso (necesario pola debilidade das forzas políticas implicadas, incapaces cada unha delas de se impoñer) e da correlación de forzas derivada das primeiras eleccións. Neste sentido cómpre coñecer o sistema de partidos que se establece e os fundamentos do sistema electoral, así como a evolución do mapa político nas sucesivas eleccións. **É preciso poñer en relación a análise da Constitución co estudado para períodos anteriores**, tanto respecto de conceptos constitucionais básicos (a soberanía), como do tratamento de institucións que tiveron grande influencia nas vicisitudes da España contemporánea (o Exército, a Igrexa, a Monarquía) ou dos tres poderes, para entender en perspectiva histórica as solucións adoptadas en 1978.

A creación do Estado das Autonomías supón a primeira modificación do modelo de Estado e da súa administración territorial dende 1833, e debe entenderse en relación coa radicalización (no caso de Euskadi), unidade (en Cataluña) e reivindicación histórica (en Galicia) das forzas nacionalistas na transición. O alumnado debe ter algunha idea sobre as **diferentes vías de**

 desenvolvemento estatutario, en relación cos niveis máximo e mínimo de transferencias de competencias do Estado ás autonomías (da orde pública e educación á simple descentralización; tamén debe coñecer a solución que permite o recoñecemento dos tres idiomas. É conveniente que a concreción destes aspectos se faga a través do tratamento que se lles dá no **Estatuto Galego**, para o que tamén deben coñecerse os pasos e atrancos concretos que acompañaron á súa elaboración e tramitación.

 Na análise da evolución socioeconómica de España, é desexable enlazar a **crise do petróleo** coa posterior instalación na crise da economía produtiva e o pulo da economía financeira nos anos oitenta; para iso débese coñecer basicamente a evolución dalgunhas das principais macromagnitudes e indicadores económicos (paro, déficit, renda, PIB...). Valoráranse tamén os avances e dificultades na construción do "estado de benestar" e a crecente influencia do neoliberalismo.

España no escenario internacional. A incorporación á CE As relacións con Iberoamérica e co mundo mediterráneo.

Debe coñecerse a política internacional española posterior a 1975, vinculándoa co recoñecemento internacional da democracia española e coa normalización progresiva de relacións. Resulta conveniente analizar como un período coherente a este respecto a denominada "década socialista" (1982-1992), en relación coa entrada nos organismos internacionais que determinan o aliñamento do Estado español no ámbito occidental na fin da era dos bloques. Neste sentido debe coñecerse o proceso de integración na OTAN, no Consello de Europa e noutros organismos, así como a celebración

de importantes conferencias internacionais en España.

Respecto da entrada na CE, deben coñecerse as súas condicións e as principais consecuencias nos sectores produtivos, así como a evolución posterior á adhesión. Cómpre tratar así mesmo o papel español na construción da Unión Europea e a participación política nas institucións comunitarias (Parlamento, Comisión). Repasaranse tamén os problemas de aceptación de España antes de 1980, para comprender a adhesión dende a consideración do aval definitivo á chamada integración do Estado español no espazo europeo.

No estudo das relacións internacionais que mantén España, farase especial referencia a Latinoamérica, subliñando as súas raíces e razóns históricas, así como a evolución da liña política e dos intercambios comerciais mantidos nos últimos anos. Respecto das relacións co mundo mediterráneo, destacaranse as mantidas cos países árabes e a normalización das relacións con Israel (Conferencia de Paz de Madrid...), contrastándoas co illamento e a escasa relevancia internacional de España durante o franquismo.

Galicia no marco español e europeo. As peculiaridades demográficas, económicas, culturais e políticas.

Respecto da evolución política de Galicia no marco español, convén reflectir -a partir da consideración do mapa político e electoral galego- o contraste coa evolución política do Estado e das outras comunidades históricas. Débese abordar tamén o estudo da cronoloxía política da autonomía, dende a etapa preautonómica, analizando os trazos básicos da presenza e influencia das forzas políticas intervinientes na construción da autonomía: a debilidade do nacionalismo e da esquerda e a aceptación relativa dos principios autonomistas por parte da dereita ex-franquista. Debe coñecerse, por último, a articulación institucional do réxime autonómico.

Nos aspectos demográficos, convén centrar a atención no tránsito entre a emigración e o avellentamento da poboación. Respecto da evolución económica, cómpre seguila a través do coñecemento xeral dalgunha das principais macromagnitudes e indicadores (paro, déficit, renda, PIB).

Deben ser analizados os efectos da integración europea na estrutura industrial (construción naval), así como no sector agropecuario e pesqueiro; convén así mesmo tratar as axudas estruturais comunitarias e os beneficiosos efectos da desaparición da fronteira económica con Portugal.

Como aspectos salientables no ámbito cultural, cómpre sinalar a conformación dunha cultura galega moderna, o desenvolvemento dos medios de comunicación galegos, o proceso de normalización lingüística e a evolución do sistema educativo (competencias educativas, ensino da lingua galega, segregación das universidades...)